

Naslovnica: *Janezova murka*
(*Nigritella archiducis-joannis*)
pod Kreda. Foto: Peter Strgar.

Proteus

Izbaja od leta 1933

Mesečnik za poljudno naravoslovje

Izdajatelj in založnik:

Priradoslovno društvo Slovenije

Odgovorni urednik:

prof. dr. Radovan Komel

Glavni urednik: dr. Tomaž Sajovic

Uredniški odbor:

Sebastjan Kovač

prof. dr. Milan Brumen

dr. Igor Dakskobler

asist. dr. Andrej Godec

akad. prof. dr. Matija Gogala

dr. Matevž Novak

prof. dr. Gorazd Planinšič

prof. dr. Mihael Jožef Toman

prof. dr. Zvonka Zupanič Slavec

dr. Petra Drašković Pelc

<http://www.proteus.si>

priradoslovno.drustvo@gmail.com

© Priradoslovno društvo Slovenije, 2023.

Vse pravice pridržane.

Razmnoževanje ali reproduciranje celote ali posameznih delov brez pisnega dovoljenja izdajatelja ni dovoljeno.

Lektor: dr. Tomaž Sajovic

Oblikovanje: Eda Pavletič

Angleški prevod: Andreja Šalamon Verbič

Priprava slikovnega gradiva: Marjan Richter

Tisk: Trajanus d.o.o.

Svet revije Proteus:

prof. dr. Nina Gunde – Cimerman

prof. dr. Lučka Kajfež – Bogataj

prof. dr. Tamara Lah – Turnšek

prof. dr. Tomaž Pisanski

doc. dr. Peter Skoberne

prof. dr. Kazimir Tarman

Proteus izdaja Priradoslovno društvo Slovenije. Na leto izide 10 števil, letnik ima 480 strani. Naklada: 1.400 izvodov.

Naslov izdajatelja in uredništva: Priradoslovno društvo Slovenije, Poljanska 6, 1000 Ljubljana, telefon: (01) 252 19 14.

Cena posamezne številke v prosti prodaji je 5,50 EUR, za naročnike 4,32 EUR, za upokojence 3,55 EUR, za dijake in študente 3,36 EUR.

Celoletna naročnina je 43,20 EUR, za upokojence 35,50 EUR, za študente 33,60 EUR. 5 % DDV in poštnina sta vključena v ceno.

Poslovni račun: SI56 6100 0001 3352 882, davčna številka: SI 18379222. Proteus sofinancira: Javna agencija RS za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost. Vsi objavljeni prispevki so recenzirani.

Proteus (tiskana izdaja) ISSN 0033-1805

Proteus (spletna izdaja) ISSN 2630-4147

Uvodnik

Arhitekt ni arhitekt samo takrat, ko gradi stavbe, ampak tudi takrat, ko tega ne počne. (Aristotel.)

V tej številki objavljamo članek študenta medicine Amadeja Šenka z naslovom *Ali je ChatGPT bolj empatičen od zdravnika?* ChatGPT je jezikovni model umetne inteligence. Prav to, da je ta na novo vznikla inteligenca umetna, pa poraja številna vprašanja. Najbolj ključni in usodni sta dve: ali bo umetna inteligenca izpodrinila človekovo inteligenco – ali bolj splošno, ali bo stroj nekoč izpodrinil človeka? In če se bo to morda zgodilo, kaj bo to pomenilo za človeka?

Človekovo razmerje do mehaničnih naprav so problematizirale že stare civilizacije. Kitajski

filozof Čuang Ce (približno 369 pred našim štetjem–približno 286 pred našim štetjem) je nekoč zapisal zgodbo o kmetu, ki ni želel uporabljati naprave za zajemanje vode iz vodnjaka. Vodo je vedno zajemal z navadnim vedrom. Nekoč ga je neki mimoidoči vprašal, zakaj si ne olajša dela in si ob vodnjaku ne postavi naprave za zajemanje vode. Kmet mu je odgovoril: »Vem, da bi mi naprava prihranila trud, prav zato pa je ne želim uporabljati. Bojim se, da bi to človeka prisililo, da bi postal odvisen od naprave. To pa vodi v nedelavnost in lenobo.« Zgodbo je japonski filozof Daisecu Suzuki (1870-1966) v knjigi *Zen budizem in psihoanaliza* (1960), ki jo je napisal z nemškim socialnim psihologom in humanističnim filozofom Erichom From-

mom (1900-1980), komentiral takole: »Kittajci [...] ljubijo življenje samo po sebi in ga ne želijo spremeniti v sredstvo za doseganje nečesa drugega [...]. Ljubijo delo zaradi dela samega [...]. Mehanične naprave so mnogo učinkovitejše in dosežejo več. Toda stroj je brezoseben, neustvarjal in brez smisla. [...] [V] našem visoko industrializiranem in mehaniziranem času je stroj vse, človek pa je skoraj popolnoma zaslužjen.«

Razmišljanje naj nadaljujemo z enim od najbolj nenavadnih pojavov v arhitekturi, ki – vsaj tako se zdi – prav v ničemer ni povezan z uvodnima usodnima vprašanjsima. Francoska arhitektka Anne Lacaton (1955-) in Jeana Philippa Vassala (1954-) – leta 2021 sta prejela Pritzkerjevo nagrado, najpomembnejše priznanje v arhitekturi – je leta 1996 mestna oblast prosila, da uredita in »polepšata« manjši, po njenem prepričanju »zanemarjeni« Trg Léona Aucoce v Bordeauxu. Lacaton in Vassal sta naročilo sprejela, po preučevanju življenjskega utripa na trgu in pogovorih z njegovimi obiskovalci pa sta ugotovila, da je treba trg ohraniti takega, kot je, oblast naj samo zamenja pesek, trg pogostejše čisti in skrbi za drevje: »Trga nikakor ni treba polepšati, kakovost, šarm in življenje že obstajajo.« Aristotel je nekoč zapisal, da arhitekt ni arhitekt samo takrat, ko riše načrte in gradi stavbe, ampak tudi takrat, *ko tega ne počne*.

Prav na tem mestu moramo nadaljevati s koncem besedila *Nekatere pasti v filozofskih temeljih nanoetike* (2007), ki ga je napisal francoski inženir in filozof Jean-Pierre Dupuy (1941-). Zaznamuje ga srečanje *umetnega* človeka golega z njegovim stvarnikom prekrom Jeremijo: »V nasprotju z drugimi je ta golem lahko govoril. Popolnoma naravno je prve besede namenil svojemu stvarniku. Na njegovo vest je potrkal takole: ‚Se zavedaš, kakšno zmedo si povzročil v svetu? Od zdaj tisti, ki bo na cesti srečal človeka, nikoli ne bo mogel vedeti, ali ga je ustvaril Bog ali ti!‘ Jeremija očitno ni pomislil na to. Zelo zaskrbljen je prosil golega za nasvet, kako naj popravi položaj. Umetni človek pa mu je od-

govoril: ‚Vse, kar moraš storiti, je, da kakor si me naredil, zdaj moraš narediti, *kakor da me nikoli nisi naredil*.‘ [Med ne narediti in uničiti je velika in izredno pomembna razlika; pripomba je moja.] Jeremija je storil tako, hkrati pa je spoznal: ne smemo se odreči védenja, ki nam omogoča, da ustvarimo človeka, ko pa to védenje imamo, *ga ne smemo uporabiti*.« Sporočili obeh zgodb, Lacatonine in Vassalove o trgu v Bordeauxu ter Dupuyjeve o Jeremijevem umetnem človeku golemu, sta naravnost osupljivi in predstavljata radikalno kritiko enega – po nemškem socialnem psihologu in humanističnem filozofu Erichu Frommu – od najpomembnejših načel sodobne kapitalistične družbe: »Kar je tehnično mogoče narediti, je treba tudi narediti.‘ Če je mogoče narediti atomsko orožje, ga je treba narediti, tudi če nas bo vse uničilo. Če je mogoče potovati na Luno ali na planete, je to treba storiti, čeprav mnogi na Zemlji živijo v pomanjkanju in revščini. To načelo zanika vse človeške vrednote, kljub vsemu pa je vrednota, morda celo najvišja vrednota sodobne tehnološke družbe.« (*Anatomija človekove uničevalnosti*, 1973, v slovenskem prevodu 2013.) Obe zgodbi »napadata« samo načelo kapitalistične tehnološke družbe: *ukinjata njegovo imperativno zahtevo po delovanju* (kar je mogoče narediti, se – v nekaterih okoliščinah – *ne sme* narediti). Arhitektka Lacaton in Vassal po nemišljenem, samo po sebi razumljenem prepričanju sploh nista opravila naloge, ki jima jo je naložila mestna oblast Bordeauxa, saj na trgu, ki »ni nič posebnega«, nista predlagala nobene spremembe. Toda prav ta že desetletja dolga nespremenljiva »ničposebnost« je ustvarila tisto prijetno domače počutje obiskovalcev na trgu. Lacaton in Vassal sta se zavedala, da se tako pristnega, živahnega človeškega življenja ne smeta dotikati, zato vanj kot arhitekta tudi nista posegla. Prav to, da nista storila nič, pa je – paradokсно – pomenilo enega od dosežkov, ki je popolnoma na novo opredelil arhitekturo. »Bistvo grajenja je [namreč] v dopuščanju prebivanja,« je leta 1951 v svojem predavanju *Grajenje prebivanje*

mišljenje dejal nemški filozof Martin Heidegger (1889-1976) (predavanje je leta 2003 bilo objavljeno tudi v slovenščini). Dejal pa je, da velja tudi obratno - da šele pravo prebivanje dopušča grajenje. Heidegger je bil prepričan, da arhitekturo določa prebivanje, ki je temeljna značilnost človekove biti: »Smrtniki lahko privedejo prebivanje v polnost svojega bistva šele s tem, ko bodo gradili iz prebivanja in mislili za prebivanje.«

Lacaton in Vassal arhitekturo razumeta enako kot Heidegger. Prepričana sta, da arhitektura ne sme biti namenjena sama sebi. V tem prepričanju odmevajo prakse ruske avantgarde iz časa oktobrske revolucije in po njej, ki so ukinjale buržoazno relativno avtonomno sfero kulture in umetnosti (avtonomno pomeni ločeno od »banalne« vsakdanje resničnosti) in se zanosno vključevale v grajenje nove družbe po meri človeka. Miloš Kosec (1986-), slovenski arhitekt, docent na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani in publicist, se je 18. marca leta 2021 v reviji za arhitekturo *Outsider* Anne Lacaton in Jeanu Philippu Vassalu poklonil v članku *Arhitekta veselega »Ne«*. Iz njega navajam odlomek, ki nazoru kaže veličino obeh arhitektov in vso bedo neoliberalne arhitekture, arhitekture, ki si ne zasluži tega imena: »Predvsem pa sta Lacaton in Vassal pokazala, pravzaprav kar na novo izumila oprijemljiv dokaz, da je imel Aristotel prav, ko je zapisal, da arhitekt ni arhitekt samo takrat, ko riše načrte in gradi stavbe, ampak tudi takrat, ko tega ne počne. Danes, v neoliberalni realnosti, ki je zadovoljna z vsem in vsakomer, dokler se nekaj dela (vseeno, kaj, samo da se razlikuje od že obstoječega in zato od daleč spominja na kreativno delo), bi lahko Aristotela prepisali: »Arhitekt je arhitekt ne tudi, ampak predvsem takrat, ko ne gradi.« To ne pomeni, da bi moral arhitekt postati pasiven akter ali da bi se moral odpovedati svojemu poklicu. Nasprotno, svoj poklic in svojo inventivnost lahko arhitekt danes brani ravno tako, da ni omejen samo na izbiro novih oblik in tehnologij, kako uresničiti delovno nalogo, ampak,

da se zave, da nekaterih stvari ne bi smel nikoli postaviti. Kako v prostoru izjaviti »Ne« tako, da se ne prikloniš zahtevam, ki so krivične, in da se obenem ne odpoveš poklicu (ker bo namesto tebe nalogo voljno prevzel drug kolega), je kvadratura kroga arhitekturnega enaindvajsetega stoletja, je osrednji preizkusni kamen, ali je arhitekturni poklic še vedno relevanten. Na gradbiščih Bavarskega Dvora, na načrtih za uničenje Plečnikovega stadiona, na rastočih gmotah Šumija, tako kot po gradbiščih tisočih svetovnih mest in naselij, odmeva samo voljni in uslužni »Da«. Kot da bi pozabili, da je lahko lokomotiva še tako velika, zmogljiva in hitra, vendar je, če nima zavor, predvsem smrtno nevarna. To je zagata, povezana z neustavljivimi podnebnimi spremembami in z imperativom eksponentne rasti, ki jih poganja: globalna nezmožnost, da bi družbeni in ekonomski sistem iz samouničevalnega spremenili v trajnostnega. Vendar pa je tudi povsem strokovna zagata arhitekture, ki se že desetletja celo hvali in ponša z odsotnostjo kakršnihkoli zavor. Zato je Lacaton-Vassalova zavora, njun »Ne«, tako pomemben in optimističen. Takšen »Ne« ni nikoli samo deklarativna umetniška akcija, ampak je vedno realen dvig kakovosti bivanja tisočev posameznikov in najbolj oprijemljiva ter obenem pragmatična antigentrifikacijska arhitektura, kar jih poznam. Lacaton in Vassal sredi ciničnega in okostnelega sveta odpirata realno in oprijemljivo možnost futurizma.« (Opomba: *Slovar slovenskega knjižnega jezika* pojem *gentrifikacije* razlaga takole: *spreminjanje pretežno bivalnih mestnih predelov z lokalnim prebivalstvom s pozidavo, prenovo v predele s turistično, storitveno namembnostjo višjega razreda.*)

Na tem mestu razmišljanje začasno zaključujemo, Dupuyja in »njegovega« golema pa si bomo prihranili za enega od sledečih uvodnikov.

Tomaž Sajovic